

KITABEVI • 532

Kapak
Minyatür / Onur Sönmez

Dizgi/İç Düzen
Hülya Aşkın

Baskı - Cilt
Çalış Ofset
Davutpaşa Caddesi No: 8
Topkapı - İstanbul
Sertifika No: 12107

1. Baskı 600 Adet
İstanbul, 2013

ISBN 978-605-5397-35-7

T.C.
Kültür ve Turizm Bakanlığı
Sertifika No: 16450

Online Satış
www.kitabevi.com.tr

Çatalçeşme Sk. No: 46/A Cağaloğlu İSTANBUL
Tel: (0212) 512 43 28 - 511 21 43 • Faks: (022) 513 77 26

Geçmişten Geleceğe Türkçe

Elginkan Vakfı

1. Türk Dili ve Edebiyatı Kurultayı Bildirileri

17-19 Nisan 2013

KİTABEVİ

İÇİNDEKİLER

Elginkan Vakfı Müdürü İlhan Üttü “Elginkan Vakfı Adına” • 1X

Kurultay Programı • XV

Türkçede İşyeri Adları Hakkında

Kemal Eraslan • 1

Türkçeyi Yaşatan Özellikler Ve Bize Düşen Görevler

Nuri Yüce • 5

Geleceğin Türkçesini Bekleyen Tehlikeler

Saim Sakaoğlu • 15

Türkçenin Geleceğine Yönelik Sorunlar,
Tehditler ve Bilişim Teknolojisi İçeren Çözüm Yöntemleri

Haluk Kul • 25

Geçmişten Geleceğe Edebiyat Terimleri Üzerine Bazı Dikkatler

Kâzım Yetiş • 39

Uygur Hukuk Belgelerine Göre Türklerde Toprak Mülkiyeti ve
Bununla İlgili Terimler Üzerine

A. Melek Özyetgin • 45

Eski Anadolu Türkçesi Tıp Metinlerinde
Türkçenin Bilim Dili Olarak Kullanımına Hulâsa'dan Örnekler

Binnur Erdağı Doğuer • 61

Yanlış Dil Tutumları

Günay Karaağaç • 67

Edilgen Ve Etken Sözlükler Bağlamında Türk Dilinin
Gelişim Sürecine Bir Bakış

Erdoğan Boz • 79

Başka Dillere Maledilmek İstenen Türkçe Sözcükler

Tuncer Gülensoy • 91

Türkçede Çalışmak Kavramı ve Söz Kökeni Üzerine Bir İnceleme

Mustafa Öner • 111

kıya bak- Sözü Üzerine

İbrahim Taş • 117

16.-17. Yüzyıllarda Kıpçakça Yazılmış Belgelerden Hareketle
Kıpçak Türklerinin Dil ve Kültürü

Nadejda Özakdağ • 131

Osmanlı Anayasalarında Türkçe Tartışmaları

Ahmet Oğuz • 147

Türkçeleşme Açısından Türk Hukuk Dili

İbrahim Kıbrıs • 153

Dede Korkut'ta Yeni Okuma Önerileri Ve Düzeltmeleri Üzerine

Sultan Tulu • 171

Bâkî Divanında -IIK Eki ve Farsça -î'li Şekiller
(İşlev ve Kullanımları Üzerine Bir Çözümleme)

Ezgi Sırtı • 183

Eski Bir Renk Adı Oluşturma Sistemi: Renk Adı + {+mAn}
(Alman, Bozman, Çakman, Germen, Kirman, Torman vb.)

İbrahim Şahin • 199

İsmail Gaspıralı'nın Tercüman Gazetesinde
Yayımlanan Yazılarında Ortak Söz ve Yapılar

Yılmaz Özkaya • 229

Eklerin Telaffuzda Ses Değişimine Etkileri

Şener Mete • 243

**Türkçede Sıfat Biçimleri ve Kullanım Yerleri İle
Sıfat-Ad Dizilişleri Üzerine**
Semahat Yüksel • 253

**Gelecek Zaman ve Şimdiki Zaman Kiplerinin
Önümüzdeki Süreçte Fonetik Olarak Değişebilirliği**
Ayşe İlker • 269

Orta Öğretimde Kelime Gruplarının Öğretilmesi Sorunu
Münür Erten • 277

**Cumhuriyet Dönemi İlköğretim II. Kademe Türkçe Dersi Öğretim
Programlarının Anlatma ve Anlatma Becerileri Yönüyle Değerlendirilmesi**
Hasan Bağcı • 285

**Öğretici ve Öğrenici Anketleri Işığında Türkçe Öğrenen Yabancılara
Sosyokültürel Unsurların Sınıf İçinde Öğretimi**
Mustafa Çetin • 313

Geçmişten Geleceğe Kültürel Aktarım Sürecinde Türkülerin Sembol Dili
E. Gülay Mirzaoğlu • 325

Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretiminde Şarkı ve Türkülerimizin Yeri
Hayrettin Parlakyıldız • 349

Dizilerin Dilinde ve Müzik Dilinde Türkçe
Bengül Erdamar • 369

Açık Oturum Konuşmaları: Geçmişten Geleceğe Türkçe

Bengü Taşlar
Ahmet Bican Ercilasun • 373

Osmanlı Türkçesi Üzerine
Mertol Tulum • 379

Türk Dünyasının Alfabeleri
Gülden Sağol Yüksekaya • 393

Türkçenin Geleceği
Şükrü Haluk Akalın • 411

TÜRK DÜNYASININ ALFABELERİ*

Gülden SAĞOL YÜKSEKKAYA**

Türkler tarih boyunca dillerini kaydetmek için çok çeşitli yazı biçimleri kullanmışlardır, Tarihî kaynaklar ve araştırmalar Türklerin daha önce de yazılarının olduğunu göstermekle birlikte Türk yazı dili ancak 7. yüzyıldan itibaren incelenebilmektedir. Türkçe, metinlerle izleyebildiğimiz 1300 yıllık tarihi boyunca, değişik dönem ve çevrelerde on üç farklı yazı sistemi ile yazılmıştır: Köktürk, Soğd, Uygur, Mani, Brahmi, Tibet, Süryani, Arap, Grek, Ermeni, İbrani, Kiril ve Latin alfabeleri. Belirli dönemlerde ve belirli çevrelerde sınırlı ölçüde kullanılan Soğd, Mani, Brahmi, Tibet, Süryani, Grek, Ermeni ve İbrani alfabeleri bir yana bırakıldığında Türklerin geniş ölçüde kullandıkları alfabeler Köktürk, Uygur, Arap, Kiril ve Latin alfabeleridir.

Türklerin bu kadar çok alfabe değiştirmiş olmaları, çok geniş coğrafi alana yayılmaları, çeşitli uygarlık çevrelerine girmeleri, farklı din ve kültürleri benimsemeleri ile açıklanabilir. Bugünkü bilgilerimize göre Türkçenin yazımı için Türklerce kullanılmış olan ilk alfabe Köktürk alfabetesidir. Uygur alfabesi Türkler tarafından 8. yüzyıldan 17. yüzyıla kadar Doğu Türkistan'dan İstanbul'daki Osmanlı Sarayı'na kadar kullanılmıştır. Ama tarih boyunca Türk dilinin yazımı için en uzun süreli ve en yaygın olarak kullanılan yazı sistemi Arap alfabetesidir. Bu alfabe 10. yüzyıl ortalarından 20. yüzyıl ortalarına kadar, tarihî ve çağdaş Türk lehçelerinin yazımı için kullanılan tek alfabedir. Bugün bile bu alfabe Doğu Türkistan'da yaşayan Uygurlar ve Kazaklar ile Irak ve İran'da yaşayan Azeriler ve Türkmenler tarafından kullanılmaktadır. Bugün Türk yazı dilleri üç farklı alfabeyle yazılmaktadır: Latin, Kiril ve Arap alfabesi. Türkler tarafından kullanılan son alfabe, Latin alfabetesidir.

Türkçe 1920'lerden çok önce Avrupalı seyyahlar, misyonerler, diplomatlar ve bilim adamları tarafından Latin harfleriyle yazılmıştır. Latin alfabesi ile yazılan ilk eser *Codex Cumanicus* "Kuman Kodeksi, Kuman El Yazmaları Külliyyatı"dır. İtalyan bölümünün başında yazılma tarihi olarak 11 Temmuz 1303 verilmektedir, ama bu

---

* Bu yazı, 17-19 Nisan 2013'te Elginkan Vakfı tarafından düzenlenen "Geçmişten Geleceğe Türkçe" konulu I. Türk Dili ve Edebiyatı Kurultayında tarafımdan aynı başlıkla sunulan bildiriden yola çıkılarak hazırlanmıştır.

** Prof. Dr. Gülden Sağol Yüksekaya, Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türkoloji Bölümü (Kırgızistan).

tarihin eserin telif tarihini mi yoksa asıl nüshadan kopyalanma tarihini mi gösterdiği tartışmalıdır.¹

Niğbolu savaşı (1396) sırasında Türklere esir düşen, Ankara savaşında ise Aksak Timur'a esir düşen Johannes Schiltberger'in yazdığı anı kitabının sonunda Hristiyanlara ait bir duanın transkripsiyonu yer almaktadır (Schiltberger 1995).

Georgius de Hungaria adlı savaş esirinin 1481'de yazdığı *Tractatus de moribus, conditionibus et nequicia Turcorum* adlı eserde Gotik-Latin harfleriyle yazılmış Türkçe şiirler yer almaktadır (Köln 1993).

1533'te Filippo Argenti'nin *Regola del parlare turcho* "Türkçe konuşma kuralları" adlı kitabında Türkçe yine Latin harfleriyle kaydedilmiştir.²

1522'de Paris'te Guillaume Postel *De la République des Turcs* adlı eseri kaleme almış ve 1575'te bu esere Türkçe sözlerin Latin harflerine transkripsiyonunun da bulunduğu "Instruction des mots de la langue turquesque les plus communs" başlıklı bölümü eklemiştir.

Pietro Ferraguto tarafından 1611'de yayımlanan *Grammatica turchesca* adlı Türkçe gramer kitabının ardından Avrupa'da Türkçenin Latin harfleriyle kaydedildiği pek çok sözlük ve gramer kitabı yayımlanmıştır.³ Bunların arasındaki en ciddi çalışma 1680'de Leh asıllı Francisci M. Meninski tarafından Viyana'da yayımlanan *Linguarum Orientalium, Turcicae, Arabicae, Persicae, Institutiones* adlı Osmanlı Türkçesi grameridir.

¹ Comes Geza Kuun, Jireçek, Bang gibi bazı bilim adamları 1303 yılını telif yılı olarak kabul etmişlerdir. Eserin orijinal nüshasının Dagmar Drüll 1292-1295, Louis Ligeti 1292-1294, S. S. E. Malov 1295-1296 yılları arasında, Aleksandr N. Samoyloviç 1294'te, Davoud Monchi-Zadeh 1325 yılında, György Györffy ve Annemarie von Gabain ise 1330'dan sonra yazıldığını belirtmişlerdir. Drüll, elimizdeki nüshanın 1292-1295 yıllarında telif edilmiş olması gereken asıl yazmanın ikinci veya üçüncü istinsahı olduğunu, muhtemelen 14. yüzyılın ortalarında yazıldığını söyler. Alman bölümünün ne zaman yazıldığıyla ilgili herhangi bir ipucu yoktur. 1362 yılında hediye edildiği düşünülürse 13. yüzyılın sonlarıyla 14. yüzyılın ilk yarısında (1290-1330?) yazıldığı ileri sürülebilir.

Aynı kalemde çıkmış görünen İtalyan bölümünün imlası daha düzgün ve okunaklıdır. Alman bölümü ise tek bir kalemde çıkmamış, birden çok kişinin yazdığı sayfalar birleştirilerek bir defter hâline getirilmiştir. Bu bölümde farklı kalemler tarafından farklı imlalar denenmiştir. Sayfaları yazan yabancılar Türkçenin imlasına hâkim olmadıkları için kendi telaffuzlarına göre bir metin oluşturmuşlar, bazı sesler için birbirinden farklı harfler kullanmışlardır. Eser üzerinde daha sonra muhtemelen Almanlar tarafından yapılmış düzeltmeler vardır.

² Eserin yayını: Alessio Bombaci, *Regola del parlare turco*, Napoli 1938.

³ Hieronymus Megiser, *Institutionum linguae turcica libri quatuor* "Dört bölümde Türk dilinin esasları" 1612; Pietro del la Valle, *Grammatica Turca*, 1620; André du Ryer, *Rudimenta grammatices lingvae turcicae*, 1630; Jakab Nagy de Harsány *Colloquia familiaria Turcico-Latina* 1672, vd.

Daha sonraki yüzyıllarda Türkoloji çalışmalarının artmasıyla birlikte Avrupa'da basılan Türkçe kitapların sayısı giderek çoğalmış, ama bu eserlerin her birinde Türkçenin yazımı için farklı çeviri yazı biçimleri kullanılmıştır.

Türk basınında ve fikir âleminde 1910'dan itibaren Latin alfabesinin kabulü fikri tartışılmıştır. Arap harflerinin ıslahının beklenen faydayı sağlayacağına inanmayan Celal Nuri (İleri), Hüseyin Cahit (Yalçın) ve Kılıçzade Hakkı gibi aydınlar Latin harflerinin kabulü önerisini getirmişlerdir. II. Meşrutiyet döneminde ileri sürülen bu fikir, 1 Kasım 1928'de Atatürk tarafından gerçekleştirilmiştir. Böylece Türkçe ilk kez her foneminin ayrı bir harfle gösterildiği fonetik bir alfabeye kavuşmuştur. Bu alfabe bugün Kıbrıs ve Yugoslavya'da yaşayan Türkler tarafından da kullanılmaktadır.

Birçok dilin yazımında kullanılan Arap alfabesine Farslar, ç, ş, j sesleri için malum harflere nokta ilavesi yapmışlar, 11. yüzyılda ise Türkler bu alfabeğe η'yi ve çift dudak ünsüzü w'yi dâhil etmişlerdir. Arap alfabesi birkaç değişiklikle Türkçenin yazımında 19. yüzyıla kadar genel özelliklerini ve geleneksel biçimini koruyarak kullanılmıştır. Türklerce en fazla benimsenen bu alfabe Türkçenin ses sistemini yansıtamamasına rağmen zaman zaman eleştirilmekle birlikte kutsal kabul edilmiş, dinden ayrı tutulamamıştır.⁴ Ama Tanzimat döneminde gazeteciliğin ve matbaacılığın gelişmeye başlamasıyla birlikte Türkçe için yetersiz bir yazı olarak görülmeye başlamış, öğrenilmesi, okunması zor, eğitimi zorlaştıran bir alfabe olmakla eleştirilmiştir.

Önceleri Arap harflerinin ıslahı üzerinde yapılan tartışmalar, daha sonra yeni bir alfabe oluşturma fikrine dönüşerek tartışmalar daha çok bu alanda yoğunlaşmıştır. İlk olarak 1850 yılında Cevdet Efendi ile Keçecizade Mehmed Fuad Efendi'nin birlikte hazırladıkları *Kavaid-i Osmaniye* adlı dil bilgisi kitabında Arap yazısı ile ilgili problemlere temas edilmiş, Türkçede bulunup da Arap harfleriyle gösterilemeyen sesler için yeni bir yazım yolu aranması gerektiği belirtilmiştir.⁵ Yazıda birtakım düzeltmeler yapmak gereği 1860'ta Münif Efendi tarafından dile getirilmiştir. Münif Efendi çözüm

⁴ Mukaddeslik yüklenen Arap alfabesine ilk eleştiri Horasan-Serahslı âlim Ahmed b. Tayyib es-Serahsi (833-898) yaparak kırk harften oluşan ve yabancı dillerden Arapçaya kelime aktarmaya yarayacak fonetik bir alfabe hazırladı (Corbin 1986: 149). Tarihçi Hamza el-İsfahani (883-968) bu alfabeden övgüyle söz eder ve ayrıntılı olarak açıklar. Ayrıca İsfahani, Arap alfabesiyle yazılan harekesiz bir kelimenin iki yüzden fazla şekilde okunabileceğini, dolayısıyla bilimsel kavramların bu alfabeyle ancak yaklaşık olarak ifade edilebileceğini belirtir (Togan "Biruni", *İA*, 2. cilt: 638). Biruni de Arap alfabesinin bitişen harflerden oluşmasından ve ünlüler için harf bulunmamasından dolayı ciddi ve ilmi işlerde kullanılmasının güç olduğunu belirtir (Togan "Biruni", *İA*, 2. cilt: 638). İlhanlı Veziri Reşidüddin de Arap alfabesini benzer şekilde eleştirmiştir, bk. Reşidüddin 1939: 5-17.

⁵ Bu kitap, Encümen-i Daniş'in açılışında 18 Temmuz 1851'de Sultan Abdülmecid'e sunulmuş ve bu kuruluşun kararıyla basılmıştır.

için iki yol önermekle birlikte kendisinin ikinci yolu tercih ettiğini ifade etmiştir: 1. Harflerin altına-üstüne hareketler ve yeni işaretler koymak, 2. Kelimeleri harfleri bitişirmeden yazmak (Levend 1960: 153-154).⁶ Bundan sonra ıslah teklifleri hareke-i harfiye ve huruf-ı munfasıla etrafında gelişmiştir. Benzer bir öneri Azerbaycan aydınlarından Mirza Fethali Ahundzade tarafından yapılmıştır (Akpınar 1980). Hatta Ahundzade 1863'te İstanbul'a gelerek hazırladığı alfabe taslağını sadaret makamına vermiştir (Levend 1960: 156).⁷ Tanzimat dönemi aydınları arasında alfabenin düzeltilmesi veya değiştirilmesini isteyenler bulunmakla birlikte Azerbaycan aydınları bu hususta çok daha ileri bir noktadaydılar. 1869'da "huruf-ı mukattaa" esaslı yeni bir tasarı gazetelere gönderilmiş ve bu alfabeyle Sadi'nin *Gülistan*'ı bastırılmıştır.

Münif Efendi, Namık Kemal, Şinasi, Ali Suavi, daha sonra Ebüzziya Tevfik, Yenişehirli Avni, Necip Asım gibi aydınlar alfabe konusunda devrimden değil, ıslahtan yana olduklarını açıkça ortaya koymuşlardır. Arap alfabesinin terk edilmesine karşı çıkanlar, yazılı kültür birikiminin gelecek kuşaklara aktarılamayacağı endişesindeydiler. Ayrıca Arap alfabesi Osmanlı Devleti'ni, Sovyet-Türk dünyasına ve İslam dünyasına bağlayan önemli unsurlardan biri olduğu için de bu alfabeği değiştirmek istemeyenlerin sayısı çoktu. Ahmed Midhat Efendi bir taraftan Ermeni ve Latin harflerinin Türkçeye uygulanabileceği fikrine sıcak bakarken, diğer taraftan Arap harflerinin suçlu olmadığını, eğitim sistemi ve türünün suçlu olduğunu dile getirmiştir (Ertem 1991: 122-123).

1879'da Erkân-ı Harbiye Dairesinin emriyle Münif Paşa başkanlığında bir alfabe komisyonu oluşturulmuştur. Komisyon haritaların daha kolay okunması için bir proje hazırlamış, ancak bu çalışmadan da sonuç alınamamıştır (Ertem 1991: 124). 19. yüzyıl sonlarında Ahmet Vefik Paşa ve Şemseddin Sami sözlüklerinde birkaç biçimde okunan *vav* ve *kef* gibi harflere noktalar ve işaretler koyarak sözcüklerin doğru okunmasını sağlamak istemişlerdir.

⁶ Ayrıca bk. Tansel 1963: 223-249.

⁷ Harflerin dinle ilgili olmadığını, bunun "hutut-ı saire-i İslamiyye"den sayılmasını isteyen Ahundzade, Arap harflerinin noktalarının kaldırılmasını, kelimelerin gereğince telaffuz edilebilmesi için bazı yeni hareketlerin kullanılmasını ve bu hareketlerin yazıda harflerin aralarına alınmasını önermiştir. Ahundzade Tiflis'e döndükten sonra reform fikirlerinin tam anlamıyla gerçekleşmeyeceğini anlayınca Türkçenin yazımı için Latin esaslı bir alfabenin kabulü fikrini benimsedi ve hazırladığı Latin alfabesi projesini Sadrazam Ali Paşa'ya gönderdi, ama bu girişimi de sonuçsuz kaldı (Ülkütaşır 1973: 19-20).

Tanzimat devri sona erinceye kadar alfabe konusu tartışmalardan öteye geçememiştir. Yazı devrimini dile getiren Binbaşı Ömer, Menemenlizade Tahir gibi isimlerin görüşleri ve *Terakki* gazetesinde yayımlanan yazılar çok sert bir dille eleştirilmiştir. Devrim taraftarları yayımladıkları yazılara imza atmaktan kaçınmaktaydı.

1908'den sonra gelen hürriyet ortamında alfabe konusu tekrar hareketlenmiş, reform taraftarlarının yerini yavaş yavaş devrim taraftarları almaya başlamıştır. *Tanin*, *İctihad* ve *Hürriyet* gibi basın organlarında Hüseyin Cahid, Celal Nuri,⁸ Kılıçzade Hakkı⁹ gibi isimler Latin alfabesinin kabul edilmesiyle ilgili görüşler öne sürmüşlerdir. Ancak Arap alfabesi Osmanlı Devleti'ni, Sovyet-Türk dünyasına ve İslam dünyasına bağlayan önemli unsurlardan biri olduğu için Zeki Velidi Togan, Necip Asım Yazıksız, Ayaz İshaki vd.leri Latin alfabesine karşı çıkıyorlardı.

Ali Nusret, Celal Sahir, Milaslı Dr. İsmail Hakkı Bey, İsmayil Hakkı Baltacıoğlu, Cihangirli M. Şinasi gibi aydınlar huruf-ı munfasılayı benimsemişlerdi. 1911'de İslah-ı Huruf Cemiyeti tarafından Latin alfabesinin aleyhindeki yazıların yayımlandığı *Yeni Yazı* adlı bir gazete çıkarılmıştır. Derneğin başkanı Müşir Gazi Ahmed Muhtar Paşa idi, üyeleri arasında Milaslı Dr. İsmail Hakkı, Necmettin Arif, Ali Nusret ve Recaizade Ekrem bulunuyordu.

Azerbaycan Türkleri tarafından başlatılan Latin harflerine geçme hareketine en büyük tepkiyi Tatar ve Kazak aydınları göstermiştir. Bakü Türkoloji Kongresinde Kazak ve Tatar aydınları alfabede reform yapılmasından yana olduklarını belirterek Latin alfabesini istemediklerini kesin bir biçimde ortaya koymuşlardır. Baytursın, Gaspıralı İsmail'in usul-ı savtiyesine dayanarak Arap yazısını 1910'larda Kazak Türkçesine uygulamıştır.

1908'de Osmanlı hâkimiyetindeki Arnavutlar Latin alfabesine geçmişlerdir.¹⁰ Arnavutların kabul ettiği Latin yazısının onları geliştireceğini söyleyen H. Cahit, Arnavut modelinde bir Türk-Latin yazısının oluşturulabileceğini dile getirmiştir

⁸ C. Nuri, *Tarih-i Tedenniyat-ı Osmaniye-Mukadderat-ı Tarihiye* (1912) adlı eserinde Maarif Nezareti'ne Latin harfleriyle eğitim metodunun bir sancakta bir yıllığına denenmesini, eğer bir yılın sonunda halk okuryazar olmazsa terk edilmesini önermiştir (Şimşir 1992: 50).

⁹ Kılıçzade Hakkı ve arkadaşları tarafından çıkarılan *Hürriyet-i Fikriye* dergisinde 1914'te ıslahatın çözüm olmayacağı, çözüm için Latin harflerinin kabul edilmesinin gerektiği yönünde bir dizi yazı yayımlanmıştır.

¹⁰ Aslen Arnavut olan Şemseddin Sami ve kardeşi Abdül Fraşeri, Arnavutlar için 36 harflik bir Latin alfabesi düzenledi ve bu alfabe Güney Arnavutluk'ta benimsendi. Toksa Alfabesi olarak adlandırılan bu alfabe, 1880'li yıllarda yaygın olarak kullanılmaya başladı.

(Şimşir1992: 47). Ancak Bâb-ı Âli Şeyhülislam Dairesi “Latin harflerinin kabulüne ve bunlarla İslam mekteplerinde tedrisat yapılmasına asla cevaz-ı şer’i” olmayacağına dair fetva vermiştir (Levend 1972: 363). Ziya Gökalp başta olmak üzere, birçok Türkçü aydın, Rusya Türkleriyle Osmanlılar arasında birliği sağlayan temel unsurlardan biri olan alfabenin değiştirilmesi fikrine sıcak bakmamışlardır.

İsmail Suphi’nin 1911’de getirdiği imla reformu teklifi (Ertem 1991: 146) “Servet-i Fünun İmlası” olarak adlandırılmış ve dergi söz konusu yıl içinde bir süreliğine bu imlayla çıkmıştır. Aynı yıl *İçtihad* dergisinde derginin sahibi Abdullah Cevdet, Latin yazısının Türkçe için gerekliliğini savunan yazılar yazıyordu.

Aydınlar arasında alfabenin ıslahından yana olanlar çok olmakla birlikte, aralarında görüş birliği yoktu, dolayısıyla birbirinden farklı öneriler getiriyorlardı. Ahmet Cevdet Paşa, harfleri işaretlendirmeyi, Servet-i Fünûn yazarları hareke yerine ünlüleri karşılayan harflerin konulmasını, Şinasi bazı harflerin atılmasını, Ahmet Mithat Efendi ise harflerin sayısını artırmayı önermiştir. Bu görüşlerden ayrı olarak Hoca Tahsin Efendi Arap harflerini soldan sağa doğru yazmayı, Ali Kenan Bey ise Arap harflerinin Kûfi tarzında yazılmasını savunmuştur (Ertem 1991 : 249-259). Ama Osmanlı aydınları arasında en fazla benimsenen yazı sistemi, huruf-ı munfasıla idi. 1913’te epeyce taraftar bulan bu öneri, I. Dünya Savaşı başlarında Harbiye Nazırı Enver Paşa tarafından da benimsenmiştir. Enver Paşa “hatt-ı Enverî”, “Enveriyye yazısı”, “ordu elifbası”, “hatt-ı cedid” veya “Alman yazısı” adı verilen harflerin bitiştilmeden ayrı ayrı yazılması esasına göre hazırlanan huruf-ı munfasıla alfabesinin kullanılması yönünde bir kararname çıkarmıştır ve bu karar, 1914’te *Tanin* gazetesi aracılığıyla halka duyurulmuştur (Ertem 1991: 149).

Tanin gazetesinde yeni imlâ sistemiyle yayımlanan yazılarla ilgili olarak devrin Maarif Nazırı Emrullah Efendinin görüşlerine başvuran Enver Paşa, ondan “...takdir buyurursunuz ki dil ve yazı meselesi her şeyden evvel ilim meselesidir; ilim tesis edilmez, teessüs eder... Yani ilim emirle olmaz.” cevabını alınca “Askerlikte verilen emir de geri alınmaz.” diyerek karşı çıkmıştır (Ertem 1991: 152). Söz konusu alfabe orduda I. Dünya Savaşına kadar uygulanmış, ama haberleşmeyi geciktirdiği yolundaki

şikâyetler üzerine kullanımından vazgeçilmiştir.¹¹ Bu alfabe ile birkaç kitap da basılmıştır.

Huruf-ı munfasıla alfabesinde on tanesi ünlü, otuz dört tanesi ünsüz, bir de harf-i tarif (el) olmak üzere kırk beş işaret vardı. Şeddeli kelimelerdeki ünsüz iki kez yazılarak gösteriliyordu.¹² Ama bu imla tarzı genel itibariyle klasik imlaya sadık olduğu için telaffuzu tam olarak yansıtmıyordu ve *demek* yerine *dimek*, *ederim* yerine *iderim*, *istiyorum* yerine *isteyorum* şeklinde yazılışlar içeriyordu.¹³ Huruf-ı munfasılanın öğrenilmesi çok daha zor ve karmaşıktı. Arapça ve Farsça kelimeleri bütün ünlülerini yazarak tanınmaz bir biçime sokmuştu, üç-dört ünsüzle yazılan kelimeler sekiz-on harften oluşan uzun kelimeler hâline dönüşmüştü.

1920'nin sonuna kadar alfabe üzerindeki tartışmalar devam etmiş, ancak herhangi bir çözüme ulaşılamamıştır. I. Dünya Savaşından yıpranmış halk bu tartışmalarla pek de ilgilenmemiştir. R. E. Üneydın'ın anlattığına göre Atatürk de Enver Paşa'nın bu inkılap hareketini eleştirmiştir: "Pek güzel! diyordu. İyi bir niyet; fakat yarım iş; hem de zamansız!... Harp zamanı harf zamanı değildir. Harp olurken harfle oynamak sırası mıdır? Ne yapmak için? Konuşmaları ve hassaten yazışmaları kolaylaştırmak için mi? (O günkü söyleyişle "muhaverat ve muhaberatı teshil için mi?") Bu şimdiki şekil, hem yazmayı, hem okumayı, hem de anlamayı ve binaenaleyh anlaşmayı eskisinden fazla geciktirir ve güçleştirir. Hız isteyen bir zamanda, böyle yavaşlatıcı, zihinleri yorup şaşırtıcı bir teşebbüse girişmenin maddî, amelî ve milli ne faydası var?... Sonra da mademki başladın, cesaret et; şunu tam yap; medenî bir şekil alsın, değil mi Efendim?" diyordu (Üneydın 1954: 28-29).

1922'de İzmir'de Hüseyin Cahit, Mustafa Kemal Paşa'ya "Niçin Latin yazısını almıyoruz?" diye sorduğunda "Daha zamanı gelmemiştir" cevabını almıştır (Şimşir 1992: 55). Aslında Atatürk 1906'larda Bulgar Türkoloğu Manolof'a "Batı uygarlığına girebilmemize engel olan yazıyı atarak kılık kıyafetimize kadar her şeyimizle Batılılara

¹¹ Enver Paşa'nın bu yeni uygulamasına İsmet Paşa itiraz etmiş ve zamanlama açısından uygun olmadığı gerekçesiyle onu vazgeçirmeye çalışmıştır: "Paşam, yaptığımız büyük bir inkılaptır. Ancak memleketin genç zabıtları ihtiyat subayı olarak bulunuyorlar ve keşiftedirler. Harfler öyle tek tek yazılırsa keşif raporları çok gecikir. Oysa keşif raporlarının hemen ulaşması lazımdır. Bu bakımdan bu büyük eserinizi zaferden sonra tatbik etmek üzere şimdilik erteleseniz" (Ertem 1991: 152).

¹² Islahat-ı Hurûf Cemiyeti, *Yeni Elifba*, İstanbul, 1334 (1915-16).

¹³ Bu alfabede, kelime içinde ve sonunda tek işaretle gösterilen -a ve â dışındaki- ünlüler, kelime başında hemzeli elif ile yazılıyordu. Harf-i tarif, ünsüz benzeşmeleri dikkate alınmaksızın elif ve lam ile yazılıyordu. Buna mukabil kelime başındaki ayın, -Türkçede telaffuz edilmediği halde- bu alfabede korunmuştu.

uymalıyız. Emin olunuz ki bunların hepsi bir gün olacaktır” demiştir (Şimşir 1992: 56). 1919’da ise Atatürk, Mazhar Müfit Kansu’ya ileride yapacağı reformlarla birlikte Latin harflerinin kabul edileceğini söylemiştir.

1923-1928 yılları arasında dilin sadeleşmesi etrafındaki tartışmalar devam etmekle birlikte tartışmaların ağırlık noktası imla ve alfabe konusu olmuştur. 1923’te İzmir’deki İktisat Kongresinde Ali Nazmi ve arkadaşlarının Latin alfabesinin kabulü yönündeki konuşmaları Kâzım Karabekir’in sert tepkisiyle karşılaşmıştır. Kongre başkanı Kâzım Karabekir Paşa’nın demeci *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesinde “Latin harflerini kabul edemeyiz” başlığıyla yayımlanmıştır (5 Mart 1923). Bir yıl sonra milletvekili Şükrü Saracoğlu Arap harflerinin Türk dilini yazmaya uygun olmadığını Büyük Millet Meclisi kürsüsünde dile getirmiş, Latin harflerinin aleyhinde ve lehindeki yazılar birbirini takip etmiştir.¹⁴ Hüseyin Cahid ([Yalçın] 1923), Abdullah Cevdet, Kılıçzade Hakkı, Dr. İsmail Şükrü,¹⁵ Falih Rıfkı Atay, Celal Nuri İleri,¹⁶ Yunus Nadi vd. Latin harflerini savunurken, Fuad Köprülü (Köprülüzade), Zeki Velidî (Togan), Mehmed Ali Tevfik, Ali Canib, Necib Asım, Veled Çelebi, İbrahim Necmi, Halid Ziya, Yusuf Samih, Ali Ekrem, Ali Seydi vd. Latin harflerinin kabulüne karşı çıkıyorlardı. Aralık 1925’te Türkiye Büyük Millet Meclisinde uluslararası saat ve takvimin kullanılmasıyla ilgili yasalar, Şubat 1926’da Türk Yurttaşlar Yasası (Medeni Kanun) kabul edilmiştir. Artık sıra yazıya geliyordu, ama Latin harflerinin kabulüne karşı çıkanların korkusu yüzyıllar boyunca meydana getirilmiş olan eserlerin bir anda unutulacağı ve geçmişle olan manevi bağın kopacağı noktasında toplanmıştı (Levend 1972: 399).

26 Şubat-5 Mart 1926 Bakü Türkoloji Kongresinde Latin alfabesinin Türk lehçelerinin fonetik yapısına her bakımdan cevap verecek seviyede olduğu yönünde karar çıkmasının ardından bütün Türk toplulukları Arap alfabesini terk ederek Latin harfleriyle yazmaya başlamıştır. Bu tarihten yaklaşık bir ay sonra *Akşam* gazetesinde dönemin aydınlarına “Latin harfleri kabul edilmeli mi edilmemeli mi?” şeklinde soru yöneltilmiştir. Ali Canip (Yöntem), Muallim Cevdet (İnançalp), Ali Ekrem (Bolayır), Necip Asım (Yazıksız), Avram Galanti, Halil Nimetullah (Öztürk), İbrahim Alaeddin (Gövsa), Veled Çelebi (İzbudak), Hüseyin Suad (Yalçın), İbrahim Necmi (Dilmen),

¹⁴ Berlin’deki Türk öğrenciler 1924’te bir dernek kurarak Latin harflerinin kabulünü dile getiren “Yeni Yazı” adlı bir dergi çıkarmışlardır (Mercanlıgil 1949: 10-12).

¹⁵ Dr. İsmail Şükrü Latin harflerinin kabulü isteğini dile getirdiği *Asri Türk Harfleri Hakkında* adlı bir eser yayımlamıştır (1925).

¹⁶ Celal Nuri İleri *Türk İnkılabı* adlı eseriyle Latin alfabesinin kabulünü istemiştir (1926).

Halid Ziya (Uşaklıgil), Türkolog Zoltan Gombocz Latin alfabesinin kabulüne karşı çıkmışlardır. Sadece Abdullah Cevdet ile iki eğitimci -Galatasaray Lisesi öğretmeni Mustafa Hamid ve Freiburg Üniversitesi Doğu Dilleri eski öğretim üyesi Mustafa Hamit- Latin alfabesinin kabulünden yana olduklarını belirtmişlerdir (Şimşir 1992: 75). Latin alfabesinin kabulüne sıcak bakmayanların ortak endişesi, binlerce kitabın yeni harflerle basılmasını imkânsız görmeleri ve bu birikimin heba olacağı endişesini taşımalarıydı. Yazı devrimine iki yıl kala Türk aydınlarının büyük bir kısmı Latin alfabesine karşıydı.

Bakü Türkoloji Kongresinde Latin alfabesi oylamasında çekimser oy kullanan Türk delegesi Fuad Köprülü, *Millî Mecmua*'da yayımladığı bir yazısında konuyu değerlendirmiştir (Köprülüzade 1926). İdil Urallı iki aydın Ayaz İshaki ve Zeki Velidi de alfabe değişikliğine karşı çıkmışlardır. Hatta 1926'da üniversite hocaları "Latin harfleri kabul edilirse protesto makamında tek satır yazmayacaklarını ve kalemlerini kıracaklarını" ifade etmişlerdir (Şimşir 1992: 83). Alfabe üzerindeki tartışmalar yaklaşık seksen yıldır yapıyordu, ama toplumun temayülünün alfabe değişikliğinden yana olduğunu ileri sürmek mümkün değildi.

1926'dan itibaren Latin yazısının Türkçeye uygulanmasıyla ilgili çeşitli öneriler yapılmıştır. 1926'da Midhat Sadullah *Latin Harfleriyle Türkçe Elifba Tecrübesi* adlı kitabıyla 29 harflik bir alfabe, 1927'de Hidayet İsmail *Arap ve Latin Harfleri* adlı kitabıyla Latin ve Arap harflerinin karışımından oluşan 35 harflik bir alfabe önermiştir ve aynı yıl İstefan Karayan çeşitli sembollere yer verdiği *Muaddel Latin Harfleriyle Elifba-i Türki Projesi* adlı kitapçığı yayımlamıştır. 1928'de İbrahim Necmi Dilmen tarafından hazırlanan Latin harfli alfabe *Milliyet* gazetesi sütunlarında yer verilmiştir. Latin harflerinin kabulünü isteyenler kendi aralarında örgütlenmedikleri için bu öneriler kişisel denemelerden öteye gidememiştir, ama en azından toplumun bu düşünceye yavaş yavaş ısınması sağlanmıştır.

1927'de Meclis Başkan Yardımcısı Latin harflerinin kabulünün uygun olacağını basına beyan etmiştir ve Başbakan İsmet Paşa, yazı devriminin düşünülüğünü ifade etmiştir.¹⁷ Adalet Bakanı Mahmut Esat (Bozkurt) 8 Ocak 1928'de Latin yazısının kabulünü istediğini belirten bir konuşma yapmıştır (Unat 1953: 727). Bakanlar Kurulunun 23 Mayıs 1928'deki toplantısında Dil Encümeninin kurulması

¹⁷ İsmet Paşa daha önceleri uygulamada çıkabilecek sorunlar bakımından yazı değişikliğini "ürkütücü", "düşündürücü" görüyordu (Şimşir 1992: 85).

kararlaştırılmış ve 26 Haziran 1928’de Encümen tarafından iki komisyon kurulmuştur: Alfabe komisyonu ve gramer komisyon.¹⁸ 1927 yılının sonlarından 1928’in ilk yarısına kadar Latin harflerinin Türkçeye uygulanmasıyla ilgili çalışmalar yapılmıştır ve Encümenin İbrahim Grantay tarafından kaleme alınan elifba raporunun yeni harflerle ilgili kısmı 1928’de yayımlanmıştır (31 Temmuz, *Vakit*). Encümen üyeleri de dâhil olmak üzere alfabe meselesiyle uğraşanlar Latin harflerinin on yıllık bir süreye yayılarak uygulanabileceği görüşündeydiler.

1928’de 9-10 Ağustos gece yarısı saat 01’e doğru Atatürk’ün yeni Türk harflerinin kabul edildiğini ifade ettiği Gülhane (Sarayburnu) söylevi ile alfabe seferberliği başlamıştır ve 23 Aralık 1931’de “Yeni Türk Alfabesi Kanununa aykırı olarak Arap harfleri ile açık veya gizli dersane açan, faaliyet yapanların Ceza Kanununun 526. maddesine göre cezalandırılacağı” hükmüne bağlanmıştır. Yeni Türk harfleri encümen tarafından hazırlanan alfabe raporuydu ki Atatürk kendisi de bu rapor üzerinde encümenle birlikte çalışmıştı. Dolmabahçe Sarayında örnek alfabe dersleri açılmış, bunu başka yerlerde açılan dersler takip etmiştir. Gazetelerde yeni harflerle Türkçe dersleri başlatılmış, her gün yeni harfli şiirler, yazılar yayımlanmıştır. 3 Kasım 1931’de yeni Türk harflerine ait kanun Büyük Millet Meclisi tarafından kabul edilmiştir. Bu yasa gereğince 1 Aralık 1928’de basın, 1 Ocak 1929’da devlet daireleri yeni yazıya geçmek mecburiyetindeydiler. Halk yurdun dört bir tarafında açılan kurslarda yeni harfleri öğrenmeye çalışıyordu, milletin yüzyıllardır kullandığı bir alfabeyi değiştirmek ve yeni yazıyı öğrenmek için milleti okula göndermek kolay değildi.

26 Eylül 1928’de bakanlıklara genelge gönderilerek Arapça ve Farsça terkip şeklindeki makam isimlerinin yeni dil ve harflerimize çevrilmesi istenmiştir. Böylece yazı devrimiyle birlikte dil devrimine de gidiliyordu.¹⁹

Latin alfabesi ile yazılan ilk Türk yazı dili Yakutçadır. Kiril alfabesi ile yazılan Yakutça için, 1917’de S.A. Novgorod tarafından otuz üç harften oluşan Latin asıllı bir alfabe düzenlenmiş ve Yakutça 1939’a kadar bu alfabe ile yazılmıştır.

¹⁸ 1927 sonlarıyla 1928’in ilk yarısı Latin harflerinin kabulü hususundaki en ateşli devredir ve encümen tarafından kurulan gramer komisyonunun raporu yazan Ahmet Cevat’ın bu dönemde *Vakit* gazetesinde Latin harflerinin kabulü hakkındaki yazıları 1928 yılında *Muhtaç Olduğumuz Lisan İnkılabı Hakkında Bir Kalem Tecrübesi* adı altında kitap hâlinde yayımlanmıştır (Sağol 2004: XXIV).

¹⁹ Yazı devriminin ardından Arapça ve Farsça kökenli sözcükleri atarak onların yerine Türkçe karşılıklarını koyma çalışmaları başlamıştır. Her ne kadar bu çalışmalar biraz gelişigüzel olduğu için zamanla bir kısmı unutulsa da dilde sadeleşme bir akım hâlini almıştır.

Latin alfabesi ile yazılan ikinci Türk yazı dili, Azerbaycan Türkçesidir. 1923-1924 yıllarında Azerbaycan SSC'nde yayımlanan bir genelgede Latin asıllı yeni Türk (Azerî) alfabesinin kullanımının zorunlu olduğu bildirilmiş, yeni alfabe 1925'te öğretimde kullanılmaya başlamıştır. 1926'da Bakû'da toplanan SSCB I. Türkoloji Kongresi'nde hem Azerî Türkçesinin hem de eski SSCB'de konuşulan bütün Türk dillerinin Latin alfabesi ile yazılması kararı alındı ve bu karar birkaç yıl içinde uygulamaya konuldu.

Yañalif (yeni alfabe) denilen Latin asıllı alfabe ile yazılan yazı dilleri: Azerbaycan: 1925-1939; Tatarca, Karaçayca-Balkarca: 1927-1939; Kumukça, Nogayca, Altayca: 1928-1938; Kırgızca, Kazakça: 1928-1940; Kırım Tatarcası: 1929-1938; Hakasça: 1929-1939; Türkmençe: 1929-1940; Başkurtça: 1930-1940; Tuvaca: 1930-1943; Uygurca: 1930-1947; Gagavuzca:²⁰ 1932-1952.

RSFSR Halkları Maarif Komiserliği 22 Haziran 1938'de SSCB'deki Türk topluluklarının tamamının Kiril alfabesini kullanması kararı alınınca²¹ Latin alfabesinin yerini Kiril asıllı Türk alfabeleri almış, böylece yañalif, -bazı yazı dillerinde daha fazla kullanılmakla birlikte- yaklaşık on yıllık bir kullanımın ardından kaldırılmıştır. 1939'da Azerbaycan Türkleri, Tatarlar, Yakutlar, Hakaslar, 1940'ta Kırgızlar, Kazaklar, Özbekler, Karakalpaklar, Başkurtlar, 1943'te Tuvalar, 1957'de Gagavuzlar tamamen Kiril alfabesini kullanmaya başlamışlardır.

SSCB'nin dağılıp Türk cumhuriyetlerinin bağımsızlıklarını ilan etmelerinin ardından Azerbaycan, Özbekistan, Türkmenistan ile Kırım ve Tatar Türkleri Latin alfabesi yasasını kabul etmişlerdir. 1991'de Marmara Üniversitesinde düzenlenen Milletlerarası Çağdaş Türk Alfabeleri Sempozyumunda Türk toplulukları için 34 harflik Latin alfabesi önerilmiştir.

Rusya Federasyonu parlamentosunun alt kanadı Duma "Rusya Halkları Dilleri" kanununda değişikle Rusya Federasyonundaki halkların ana dillerini yazarken Kiril alfabesinden başka alfabe kullanmayacakları yönünde kanun çıkarınca alfabe değişikliği yürürlükten kaldırılmıştır.

²⁰ Gagavuzlar 1940'a kadar Sovyet rejiminden uzak kaldıkları için onların Latin alfabesini kullanmaya başlamaları Bakû Türkoloji Kongresinde alınan kararla ilgili değildir.

²¹ Lenin "Latin alfabesi doğuda devrim hareketlerinin başlangıç unsurudur" derken, Stalin "Latin yazısı, diğer halkları büyük Rus halkının kültürüne yaklaştırma konusunda gerekli şartları sağlayamaz" şeklinde değerlendirme yapmıştır. Stalin'in söz konusu cümlesi 1939'da devletin resmi yayın organı Literaturnaya gazette'da yer almıştır.

Günümüzde Latin esaslı alfabeyi kullanan Türk toplulukları: Gagavuzlar²², Türkmenler²³, Azerbaycan Türkleri,²⁴ Kırım Türkleri²⁵ ve Özbeklerdir²⁶. Ancak genel olarak bakıldığında kabul edilen Latin alfabesi biçimlerinin mükemmel olduğu iddia edilemez.

Günümüzde Kiril esaslı alfabeyi kullanan Türk toplulukları: Çuvaşlar²⁷, Yakutlar²⁸, Altaylar²⁹, Hakaslar³⁰, Tuvalar³¹, Nogaylar³², Kumuklar³³, Karaçay-Balkarlar³⁴, Karakalpaklar³⁵, Kazaklar³⁶, Kırgızlar³⁷, Başkurtlar³⁸ ve Tatarlardır³⁹.

²² Gagavuz yazı dilinin Kiril alfabesiyle yazılmasına 1895'te başlanmıştır. 1910'dan itibaren yirmi yıl Kişinev Piskoposluğu tarafından Gagavuzlar için Kiril ve Romen-Latin alfabeleri ile Hristiyanlıkla ilgili din kitapları yayımlanmıştır. 1932-1957 arasında Latin alfabesi kullanılmış, 1940'ta Gagavuz toprakları SSCB'ye katılmıştır. 1957'de Gagavuz-Kiril alfabesi hazırlanmıştır. 1996'da Kiril alfabesinin yerini Latin alfabesi almıştır ve günümüzde de bu alfabe kullanılmaktadır.

²³ Türkmen Türkçesi 1923'e kadar Arap alfabesiyle yazılmıştır. 1928'e kadar değişikliğe uğramış Arap alfabesi, 1928-1940 arasında Latin alfabesi kullanılmış, 1940'ta Kiril alfabesi kullanılmaya başlamıştır. 1993'ten itibaren Türkmen-Latin alfabesi kullanılmaktadır.

²⁴ Azerbaycan Türkleri tarafından 1929'a kadar Arap alfabesi kullanılmıştır. Aslında 1922'de Latin alfabesi resmen onaylanmış, ama 1922'den 1929'a kadar Latin ve Arap alfabeleri birlikte kullanılmıştır. Azerbaycan Türkleri diğer Türk-Latin alfabeleriyle birlik sağlayabilmek için kullandıkları Latin alfabesi üzerinde iki kez değişiklik yapmışlardır. 1938'de SSCB hükümeti tarafından Kiril harflerinin kullanım zorunluluğuyla ilgili kanun yürürlüğe girince 1939'da Kiril alfabesi kullanılmaya başlamış ve bu alfabe üzerinde 1958'e kadar dört kez değişiklik yapılmıştır. 1992'den itibaren kullandıkları Latin esaslı alfabe 2001'de resmen onaylanmıştır.

²⁵ Kırım Türkleri 1929'a kadar Arap alfabesiyle yazmışlardır. Kırım Tatarcası adıyla yeni bir lehçe oluşturulunca 1929'dan 1938'e kadar Latin alfabesi kullanmışlar, 1938'den itibaren ise Kiril alfabesine geçmişlerdir. 1991'de Marmara Üniversitesinde düzenlenen Milletlerarası Çağdaş Türk Alfabeleri Sempozyumunda Türk toplulukları için önerilen 34 harfli Latin alfabesi Kırım Türkleri tarafından benimsenmiş ve 1997'den itibaren Kırım Türkçesinin fonetik ölçülerine göre hazırlanan alfabe kullanılmaktadır. (Kırım Türkçesine uygulanan bu alfabe 31 harf içermektedir.)

²⁶ 1923'te Arap alfabesi üzerinde değişiklik yapan Özbekler, 1930'da Latin alfabesine geçtikleri halde Arap alfabesini de kullanmayı sürdürmüşlerdir. 1930-1940 arasında Latin alfabesiyle yazmışlar, Stalin döneminde Kiril alfabesine geçmişlerdir. SSCB'nin dağılmasının ardından yeniden Latin alfabesini kabul etmişler ve 1995'te bu alfabe üzerinde birtakım değişiklikler yapmışlardır. Halen bu alfabeyi kullanmaktadırlar.

²⁷ Çuvaşçaya Kiril alfabesi 1769'da uygulanmış ve üzerinde 1983'e kadar defalarca değişiklik yapılmıştır. Çuvaşlar SSCB'deki Türk devlet ve toplulukları arasında başlayan Latin alfabesinin kabulü hareketinin dışında kalarak halen Kiril esaslı alfabelerini kullanmaktadırlar.

²⁸ Kiril-Yakut alfabesiyle yazılmış ilk metin 1812 yılına aittir. 1917'ye kadar değişikliklerle kullanılan bu alfabe yerini 1917-1939 yılları arasında Latin alfabesine bırakmıştır. 1939'dan itibaren Kiril alfabesi kullanılmaya başlamış ve bu alfabe, üzerinde birkaç kez yapılan değişiklikten sonra günümüzde de kullanılmaya devam etmektedir.

²⁹ Altay Türkçesi 18. yüzyıla kadar "üzük biçik" adlı bir yazı sistemiyle kaydedilmiştir. İlk Altay-Kiril alfabesi iki kez üzerinde değişiklik yapılarak 1928'e kadar kullanılmıştır. 1928-1938 arasında Latin alfabesini kullanmışlardır. 1938'de yeniden kullanılmaya başlanan Kiril alfabesi üzerinde 1944'te değişiklik yapılmıştır.

³⁰ İlk Hakas alfabesi 1924'te Rus-Kiril alfabesine dayanılarak oluşturulmuştur, böylece Hakas yazı dili de oluşturulmuştur. 1929'da Latin alfabesi kullanılmaya başlamış, 1939'da Latin alfabesi kullanımdan kaldırılınca Hakas Türkçesi için yeniden Kiril esaslı bir alfabe düzenlenmiştir ve 1953'e kadar üzerinde iki kez değişiklik yapılan bu alfabe günümüzde de kullanılmaktadır.

Şorca, 1828'de yazı dili hâline getirilmiştir. 1930'a kadar üzerinde bir kez değişiklik yapılan Şor-Kiril alfabesi, 1930-1938 arasında yerini Latin alfabesine bırakmıştır. 1938-1944 arasında yeniden Kiril alfabesini kullanmışlardır. Günümüzde Şorca konuşma dili olarak kullanılmaktadır, ama yazı dilleri Hakasçadır.

³¹ 1930'da yazı dili hâline getirilen Tuvacaya uygulanan ilk yazı Latin alfabesidir. 1943'ten beri Kiril tabanlı alfabeyi kullanmaktadırlar.

³² 1928 yazı dili hâline getirilen Nogay Türkçesine uygulanan ilk alfabe Latin alfabesidir. Üzerinde dört kez değişiklik yapılan bu alfabe, 1938'de yerini Kiril alfabesine bırakmıştır.

³³ Kumuk yazı dili, 1928'e kadar Arap alfabesiyle yazılmıştır. 1928-1938 yılları arasında Latin alfabesini kullanmışlar, 1938'de Kiril alfabesine geçmişlerdir.

Doğu Türkistan’da yaşayan Uygurlar yüzyıllardan beri kullandıkları Arap alfabesinde yaptıkları değişikliklerle bütün ünlüleri yazmaya başlamışlardır. Harflerin ayrı değil bitişik yazıldığı bu alfabe, haruf-ı munfasıla ile mukayese edildiğinde *ayın, sat, dat, ti, zı* gibi harfleri sistemden çıkarması bakımından Türkçe için daha elverişlidir.

19.-20. yüzyıllarda Türk dünyasında kullanılan alfabelerin siyasetle yakından ilgisi bulunmaktadır. Doğu Türkistan’da yaşayan Uygurlar, Arap alfabesini 21. yüzyıla kadar koruma savaşı veren tek Türk topluluğudur. 1920’den itibaren Uygur aydınları, yazıda bir değişiklik ihtiyacını dile getirmeye başlamışlardır. 1930’da SSCB Uygurlarının Latin alfabesini kabul etmeleri, Doğu Türkistan Türklerini kısmen etkilemiş ve bazı bölgelerde Latin alfabesi kullanılmıştır (Bellér-Hann 1987: 13). Ancak Doğu Türkistan Türkleri resmî idare tarafından mecbur tutuldukları dönemlerde bile, Latin veya Kiril yazısını yaygın olarak kullanmamışlardır. 1937’ye kadar kullandıkları Arap alfabesini, üzerinde değişiklik yaparak 1949’a kadar kullanmayı sürdürmüşlerdir. 1956’da resmî düzeyde Kiril esaslı bir alfabe hazırlanmış, ama bu alfabe 1958’de terk edilmiştir. 1957’de Çin Halkları Politik Konsültasyon Konferansında Latin alfabesinin resmî olarak alınması meselesi tartışılmıştır. 1958’de Milliyetçi Halklar Kongresinde “pin-yin” olarak adlandırılan Çin yazısının Latinleştirilmesi kararı kabul edilmiş ve 1959’da II. Dil Bilimi Konferansına pin-yin esaslı Uygur-Latin alfabesi taslağı

³⁴ 1924’e kadar Arap alfabesiyle yazılan Karaçay-Balkar Türkçesi, 1924-1936 arasında Latin alfabesiyle yazılmıştır. Üzerinde bir kez değişiklik yapılan bu alfabe, 1936’da yerini Kiril esaslı alfabeyle bıraktı. 1961’de üzerinde büyük çaplı değişiklik yapılan bu alfabe, bu biçimiyle 1964’e kadar kullanılmış, 1964’te bu değişikliğe uğramış Kiril alfabesinden vazgeçilerek 1961 öncesinde kullanılan yazı sistemine dönmüştür.

³⁵ 1920’li yıllara kadar yazı diline sahip olmayan Karakalpaklar, 1924’te üzerinde değişiklik yapılmış Arap alfabesini kullanmaya başlamışlardır. 1928-1932 arasında Latin ve Arap alfabelerinin birlikte kullanılmasının ardından iki kez üzerinde değişiklik yapılan Latin alfabesi 1940’ta terk edilerek Kiril alfabesine geçilmiştir. 1957’de üzerinde değişiklik yapılan bu alfabe günümüzde de kullanılmaktadır.

³⁶ 1929’a kadar Arap alfabesiyle yazıldıktan sonra 1929-1940 arasında Latin alfabesi kullanılmıştır. Üzerinde bir kez değişiklik yapılan Latin alfabesi 1940’ta yerini Kazakçanın fonetik özellikleri dikkate alınarak hazırlanan Kiril alfabesine bırakmıştır. Kazakistan Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev 16 Aralık 2012’de yaptığı geleneksel ulusa sesleniş konuşmasında Kazakistan’ın 2025’te Latin harflerine geçeceğini ifade etmiş, böylece Kazakistan’ın Latin alfabesine geçeceği kesinleşmiştir.

³⁷ Türk dünyasının ortak alfabesi olan Arap alfabesiyle yazan Kırgız Türkleri, 1928’de yarıalfabe kullanmaya başlamışlardır. 1940’ta bu alfabeyle bırakarak Kiril alfabesine geçmişler ve günümüzde de Kırgız-Kiril alfabesini kullanmaktadırlar.

³⁸ Tatarcayla ortak olan yazı dillerini Arap alfabesiyle yazan Başkurtlar, 20. yüzyılın ilk çeyreğinde Başkurtça ayrı bir yazı dili hâline gelince, 1923’te Arap alfabesini kendi fonetiklerine uygun hale getirmek için düzenleme yapmışlar ve 1930’a kadar bu alfabeyle kullanmışlardır. 1928’de Latin alfabesinin kabul edilmesine ve resmî olarak onaylanmasına rağmen Latin esaslı alfabeyle birlikte Arap alfabesini iki yıl daha kullanmayı sürdürmüşlerdir. 1940’tan beri Kiril alfabesiyle yazmaktadırlar.

³⁹ 1927’ye kadar Arap alfabesini kullanan Tatarlar, bunun üzerinde iki kez değişiklik yapmışlar, 1927’de Latin alfabesine geçmişler ve bu alfabe üzerinde bir kez değişiklik yaptıktan sonra 1939’da Kiril alfabesine geçmişlerdir. Aslında 2001’de Latin alfabesini resmen kabul etmişlerdir, ama 2002’de federasyonu oluşturan cumhuriyetlerin Kiril alfabesi dışında başka bir alfabe kullanmaları yasaklanınca bu kabulün geçerliliği kalmamıştır.

sunularak bu yazı Kazak Türkçesine de uygulanmıştır. Uygur Türkleri Arap alfabesini yaygın olarak kullanmaya devam ettikleri için bu karar, 1960 yılında Sincan Halk Konseyi tarafından da onaylanmasına rağmen Latin alfabesi ile yazım deneme mahiyetinde kalmıştır. Uygur Türkleri tarafından birkaç yıllık kesinti dışında yüzyıllardır kullanılan Arap alfabesi, 1983 yılında üzerinde yapılan birkaç değişiklikle günümüze kadar devam etmiştir. Türk dünyasının en uzak coğrafyasında, dünyadan soyutlanmış bir biçimde yaşayan Uygurlar, ciddi bir asimilasyon tehlikesi içinde yaşadıkları için etnik ve dinî kimliklerini eski yazı sistemine dönerek korumak istemişler, Arap alfabesinden hiçbir zaman vazgeçmemişlerdir. Doğu Türkistan Uygurları, Güney Azerbaycan Türkleriyle⁴⁰ beraber günümüzde halen Arap alfabesini kullanmaktadırlar.

BİBLİYOGRAFYA

- Akpınar, Yavuz (1980): “Mirza Feth-Ali Ahund-zade (Bütün Yönleriyle)”, Atatürk Üniversitesi Doktora Tezi.
- Bellér-Hann, Ildiko (1987): “Günümüz Doğu Türkistanı’nda Dil ve Kültür”, *Doğu Türkistan’ın Sesi*, 4/15.
- Bellér-Hann, Ildiko (1991): “Script Changes in Xinjiang”, *Cultural Change and Continuity in Central Asia*, London-New York.
- Corbin, Henry (1986): *İslam Felsefesi Tarihi*, Çev. H. Hatemi, İstanbul.
- Çalık, Ramazan, Ali Galip Baltaoğlu (2001): “Alman Kaynaklarında Türk Harf İnkılabı ve Yankıları (Elçilik Raporları-Basın ve Diğer Kaynaklar), *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S. 27-28, s. 263-283.
- Diringer, David (1968): *The Alphabet, A Key to the History of Mankind*, I-II, New York.
- Ergin, Muharrem (1976): “Türklerde Yazı ve Alfabeler”, *TDEK*, 2. cilt, 2. baskı, Ankara, 1992, s. 259-289.
- Ercilasun, Ahmet Bican (1977): *Bugünkü Türk Alfabeleri*
- Ertem, Rekin (1991): *Elifbe’den Alfabe’ye Türkiye’de Harf ve Yazı Meselesi*, İstanbul: Dergâh yayınları.

⁴⁰ Azerbaycan 1828’de siyasî olarak ikiye ayrılmıştır. Güney Azerbaycan Türkleri, hiçbir zaman Arap alfabesini değiştirme girişiminde bulunmamakla birlikte son zamanlarda alfabeleri üzerinde değişiklik arayışlarına girmişler ve “Türk elifbası” adını verdikleri alfabeyle değişikliğe uğramış biçimiyle günümüzde de kullanmaktadırlar.

- Köprülüzade Mehmed Fuad (1926): “Harf Meselesi”, *Millî Mecmua*, 1 Aralık.
- Levend, Âgâh Sırrı (1972): *Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Evreleri*, Ankara.
- Milletlerarası Çağdaş Türk Alfabeleri Sempozyumu*, 18-20 Kasım 1991, İstanbul 1992.
- Namık Kemal (1869): “Kıraat ve Islah-ı Huruf Meselesi”, *Hürriyet*, 23 Ağustos 1869.
- Reşidüddin (1939): *Tansuknâme-i İlhan der Fünûn u Ulûm-ı Hitay Mukaddimesi*, Çev. Abdülbaki Gölpınarlı, İstanbul.
- Schiltberger, Johannes (1995): *Türkler ve Tatarlar Arasında (1394-1427)*, Çev. Turgut Akpınar, İstanbul: İletişim yayınları.
- Şimşir, Bilâl N. (1992): *Türk Yazı Devrimi*, Ankara: TTK.
- Şirin, Hatice (2006): *Başlangıcından Günümüze Türk Yazı Sistemleri*, Ankara: Akçağ yayınları.
- Tansel, Fevziye Abdullah (1963): “Arap Harflerinin Islahı ve Değiştirilmeleri Hakkında İlk Teşebbüsler ve Neticeleri, 1862-1884”, *Bellekten*, 66, s. 223-249.
- Tekin, Talat (1997): *Tarih Boyunca Türkçenin Yazımı*, Simurg, Ankara.
- Togan, Zeki Velidi (?): “Biruni”, *İA*, C. 2.
- Togan, Zeki Velidî (1926): “Türklerde Hars Buhranı”, *Türk Yurdu*, Aralık.
- Unat, Faik Reşit (1953): “Lâtin Alfabetesinden Türk Alfabetesine”, *Türk Dili*, S. 23, s. 721-734.
- Ülkütaşır, M. Şakir (1973): *Atatürk ve Harf Devrimi*, Ankara: TDK.
- Ünaydın, R. Eşref (1954): *Atatürk, Tarih ve Dil Kurumları: Hâtıralar, VII. Türk Dil Kurultayında söylenmiştir*, Ankara.
- Wei, Cuiyi (1993): “An Historical Survey of Modern Uighur Writing Since the 1950s in Xinjiang, China”, *CAJ*, 37/3-4, 249-322.
- [Yalçın], Hüseyin Cahid (1923): “Lâtin Harfleri”, *Resimli Gazete*, 22 Eylül.